

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Történettudományi Doktori Iskola

Eszmetörténeti Műhely

Dr. Fröhlich Ida DSc. egyetemi tanár

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai
kapcsolatai a 17. században a peregrináció tükrében

Témavezető: Dr. Óze Sándor DSc.

egyetemi tanár

Készítette: Kovács Katalin Anita

2016

I. A disszertáció célkitűzései és az értekezés felépítése

A disszertáció problémafelvetése és célkitűzései:

Doktori értekezésem témája az erdélyi fejedelemség és Hollandia 17. századi diplomáciai és ideológiai kapcsolatainak tanulmányozására koncentrálni a peregrináció tükrében. A dolgozat gerincét az erdélyi peregrinusok és egy-egy peregrinációs utazás áttekintése adja.

Vizsgálatom célja elsősorban annak bizonyítása, hogy létezett egy olyan többféle funkcióval rendelkező hálózat, amit a peregrinusok alakítottak ki, és amely a vándordiakok révén összekapcsolta az európai protestáns országokat – főként Hollandiát – Erdéllyel. A hálózatok kutatása, az információ- és kapcsolattörténet, ezen belül is különösen az ügynökök és az általuk működtetett ügynökhálózatok vizsgálata önmagában is viszonylag újnak számít a történettudomány kutatási irányai között. Ezen belül is peregrinusok hálózatba szerveződése, ennek jelentőségének és természetének tanulmányozása, valamint a diplomácia, kereskedelem, illetve az eszmetörténet és az eszmék terjesztése szempontjából meghatározó szerepének vizsgálata mindezekig némileg elsikkadt, nem tekintette kiemelt fontosságúnak a kutatás. Noha az egyes peregrinusok diplomáciai és egyéb funkcióit egy-egy mikrotörténetben már korábban is kiemelték, de nem tekintettek rájuk hálózatként.

Továbbá célom annak bemutatása, hogy a peregrinusok által formált hálózat nem elszigetelt, csak a magyarok által, kizárólag tanulmányi célokra használt rendszer volt, hanem hozzákapcsolódott egyéb hálózatokhoz. Dolgozatomban különösen a kor formális és informális diplomáciai, kereskedelmi vagy a „*respublica litterariának*” nevezett kulturális hálózataival való olyan direkt és indirekt kapcsolódási pontjaira kívánok rávilágítani, melyekre a szakma még nem mutatott rá ilyen módon. Disszertációm egyik fő célja ezek összefüggéseinek kiemelése és egységben való láttatása.

Mindeközben csupán felvázolom a nyugatról származó fontosabb kora újkori teológiai–filozófiai irányzatokat, melyek a 17. században nem csak Nyugaton indukáltak politikai és kulturális változásokat, de Erdélyre is elemi befolyással bírtak. Nem elsősorban ezek részletes kifejtésére, hanem annak kiemelésére kívántam hangsúlyt fektetni, hogy bemutassam egyes közvetítők személyét, és rajtuk keresztül feltérképezem a hálózat és az újonnan kiépített csatornák szerepét ezek terjedésében mindezek gondolkodásmódbeli, ideológiai és politikai-társadalmi hatásaira is fókuszálva.

Az értekezés felépítése:

Dolgozatom bevezetésében (I. fejezet) meghatározom a kutatásom céljait, megkísérlem vázlatosan áttekinteni a téma kutatásának előzményeit, számba veszem a felhasznált forrásokat és módszereket, végül felvázolom az általam vizsgált időszak tér- és időbeli határait.

Először tisztázom a peregrináció fogalmát (II. fejezet). A 17. században az utazás legelterjedtebb formája, a diákok külföldi egyetemjárása volt. Noha a szakirodalom nem minden esetben húz éles határokat a peregrináció két típusa között, mégis fontosnak tartom a kétfajta „bujdosás” (az elsősorban tanulmányi célú „*peregrinatio academica*” és a főleg reprezentációs célokat kitűző „*Kavalierstour*”) világos elkülönítését és jellemzőinek tisztázását. Ezzel kapcsolatban behatóan megvizsgálom a század folyamán az erdélyi peregrinusok számát, pontos származási helyét (amennyiben azonosítható), vallási és nemzetiségi megoszlásukat, életkorukat útnak indulásuk kezdetén, az utazásukat finanszírozó patrónusok személyét és azt, hogy milyen tanulmányokat folytattak.

A továbbiakban két esettanulmányt láthatunk a 17. századi peregrináció két különböző időszakából. A III. fejezetben egy ún. „*Kavalierstour*” (középkori hagyományokból fakadó lovagi utat) vagy „*Grand Tour*” mutatok be. Ez a főúri, arisztokrata ifjak külföldi utazása, amely során szüleik által előre meghatározott, gondosan megtervezett útvonalon, nagyobb kísérettel végiglátogatják Európa fontosabb főúri és királyi udvarait. A fejezetben – a talán leggyakrabban említett – „*Kavalierstour*ról” Bethlen Gábor fejedelem unokaöccse, Bethlen Péter peregrinációs utazásáról számolok be részletesebben. Arra törekedtem, hogy tágabb kontextusban is megvizsgáljam az utazást és valódi céljait, különösen annak diplomáciai jelentőségét, illetve kapcsolat- és hálózatépítő funkcióit helyezve a fókuszpontba. Ezért is foglalkozom kevésbé központi helyen az út „főszereplőjével” Bethlen Péterrel, inkább sokszínű kísérete tagjait tanulmányozom, különösen a köztük lévő ügynököket.

A IV. fejezetben egy „*peregrinatio academicát*” követhettünk nyomon, vagyis egy főként polgári származású tagokból álló, kifejezetten tanulási célú európai körutazásnak lehettünk tanúi. Az ezeken résztvevő erdélyi diákokon keresztül igyekeztem rávilágítani a peregrinusok szerepére Erdély kulturális és művelődéségi viszonyainak alakulásában, felvázolni néhány vallás- és eszmetörténeti vitát, amelyek a korhangulatot is meghatározták. Pataki Istvánon és társain keresztül azt próbáltam megvizsgálni, hogyan kapcsolódtak ebbe bele, vagy épp maradtak tőle távol peregrinusaink. Itt már a kiépített és Apafi Mihály, erdélyi fejedelem által tudatosan használt hálózat jól működő kapcsolatokat tartott fenn, ezért érdekes megvizsgálni ezen keresztül az eszmék áramlásának módját és csatornáit, illetve az általunk

közvetített filozófiai, teológiai vagy tudományos gondolatokat. Ennek során röviden felvázoltam témám vallás- és eszmetörténeti hátterének bemutatásával azokat a jelentős irányzatokat és eszméket (a karteizianizmust, coccejanizmust és a puritanizmust), melyek hatást gyakorolhattak a korabeli erdélyi értelmiségiek gondolkodásmódjára.

Míg a Bethlen Péter-féle peregrinációnál a hálózatépítő funkciókat tanulmányoztam, itt inkább a már működő hálózat fogaskerekeiként funkcionáló Pataki és társai szerepére fókuszáltam.

II. A kutatás módszertana

Fontos leszögezni, hogy a dolgozat műfajából és célkitűzéseiből adódóan nem elsősorban új források bemutatására fókuszál, nem forráskiadási vagy filológiai vizsgálatot céloz meg. Inkább a téma más aspektusba való helyezésével mélyebb összefüggések bemutatására törekszem az eddig ismert vagy csak részben feltárt forrásanyag alapján – ez utóbbira példa a nagyrészt kéziratban maradt Pataki-napló, amelynek peregrinációval kapcsolatos részével eddig még nem foglalkozott a szakma –, és a peregrináció bonyolult, több funkcióval és előnnyel bíró hálózatként való láttatására koncentrálok.

Az erdélyi peregrinusok tanulmányozásának alapját az a kutatásaim folyamán általam létrehozott adatbázis képezi, mely többek közt rögzíti a tárgyalt erdélyi diákok neveit (beleértve azokat a különböző névváltozatokat is, amelyek a beiratkozási listákon szerepeltek), származási helyüket, vallási besorolásukat, azokat a külföldi egyetemeket, amelyeken megfordultak. Emellett egyéb, személyükre vonatkozó adatokat is tartalmaz: családi háttérüket, lehetséges patrónusaikat, illetve a későbbi munkásságukra vonatkozó adatokat. Ezen adatbázis segítségével – melynek összeállítása és folyamatos bővítése közel ötéves munkát jelentett – sikerült levonni bizonyos, az erdélyi peregrinusokra vonatkozó fontos következtetéseket, felmérni és rendszerben látni működésüket, térképeket, grafikonokat összeállítani. Az adatbázis adatai főként a Bozzay Réka–Ladányi Sándor, Szabó Miklós–Tonk Sándor, Czegle Imre és Zoványi Jenő által összeállított listákon és egyéb kutatásokon alapul.¹

Az általam felhasznált forrásokat igyekeztem sokszínű palettáról összeválogatni. Szerepelnek köztük a diáknaplók (Pataki István vagy Horváti János naplói), peregrinusok

---

¹ *Bozzay Réka–Ladányi Sándor*: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595-1918. Bp., 2007.; *Szabó Miklós–Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521-1700. Szeged, 1992.; *Czegle Imre*: A brémai főiskola magyar diákjai 1618-1750. Itk 78. (1974.) 1. sz. 89-103.; *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, Bp., 1977. Az adatbázist cd-mellékleten csatolom munkámhoz.

magánlevelei, melyeket jórészt patrónusaikkal (köztük Bethlen Gáborral, Bethlen Istvánnal, Apafi Mihállyal vagy Teleki Mihállyal) váltottak, elbeszélő munkák (mint Kecskeméti K. Gergely Ulysses Pannonicus vagy a „Temetési pompa...” kezdetű temetési beszéd), egyetemi matrikulák bejegyzései, album amicorumok bejegyzései, kiadásjegyzékek, hogy csak néhányat említsek.

Az általam felhasznált módszerek tekintetében természetesen az eddigi kutatási irányvonalakhoz is kívánok kapcsolódni. A hagyományos forrás- és szakirodalom-feldolgozási módszerek mellett azonban igyekeztem felhasználni a történettudományban felbukkanó újabb kutatási irányok vívmányait is. Köztük a narratívák vizsgálatán alapuló *posztmodern történetírás*² módszereit, mely egyre inkább a kapcsolattörténet-kutatás, és az egyes – politikai szempontból kevésbé jelentős – személyek életének részletes tanulmányozása, a *mikrotörténet-írás* felé fordították a szakma figyelmét. A Pataki-napló vizsgálata által például bepillantást nyerhetünk egy ilyen mikrotörténetbe, a 17. századi teológushallgató, az erdélyi peregrinusok egy reprezentatív alakjának életébe, peregrinációs körútjába, pályájába. Ezeket a módszereket mindkét esettanulmány során tudtam alkalmazni, mikor a töredékes információkból, szubjektív magánlevelek, diáknaplók, úti beszámolók korabeli híradások, újságok, pamfletok beszámolóinak mozaikdarabkáiból igyekeztem képet alkotni személyükről és tevékenységükről. A peregrinációs körutak eseményeinek minél részletesebb feltárása segített rávilágítani olyan összefüggésekre, amelyek közelebb vittek bizonyos politikai–diplomáciai lépések körülményeinek feltárásához, illetve adatokat szolgáltathatnak a korszak kulturális-, életmód- és mentalitástörténeti képének teljesebb kialakításához.

De próbáltam olyan – a matematikából kiinduló, de más tudományterületeken is egyre inkább alkalmazott – hálózatok (gráfok) kutatásával kapcsolatos módszereket is alkalmazni, melyek a hálózatként működő rendszerek természetének tanulmányozásával könnyítik meg ennek a peregrinusok által kialakított, bonyolult, pókhálószerű kapcsolatrendszernek az átlátását. Az ehhez hasonló (skála-független) hálózatok fő jellemzői közé tartozik, hogy a hálózatot összetartó csomópontok kevésbé fontosak a hálózat tényleges működése szempontjából, mint azok, akik az ezek közötti kapcsolatot fenntartják. A csomópontok megszűnése esetén a hálózat nekik köszönheti további fennmaradását. Ők a mi esetünkben a peregrinusok.

---

² A posztmodern történetírás elvi és eszmei hátteréről, módszereiről ld. *Gyáni Gábor: Az elveszített múlt. Nyitott Könyvműhely. Bp., 2010.*

III. Az értekezés főbb eredményei

Az peregrinusok szerepének vizsgálata során egyértelműen megállapítható, hogy elemi jelentőséggel bírtak az erdélyi–hollandiai kapcsolatok terén. Közvetítő szerepük nélkül feltehetően nem jöhetett volna létre a két terület között olyan szoros diplomáciai, ideológiai és kulturális kapocs, mely ezt az egymástól távol eső két területet összekötötte. A téma szerteágazó voltából adódóan kutatásaim során levont következtetéseimet a következő témakörökbe csoportosítva tárgyalom:

Közvetett és közvetlen (diplomáciai és kulturális) kapcsolatok, a peregrinusok szerepe:

- 1) Megállapítható, hogy Erdély a peregrinusok révén egyértelműen hozzákapcsolódott a „*respublica litterariának*” nevezett műveltségi és tudományos hálózathoz (még akkor is, ha nem centrumként, hanem periféria területként). Ezt bizonyítja, hogy a diákok megvalósították az ehhez való tartozás feltételeit (levelező és személyes kapcsolatban álltak a hálózat összekötőit képező tudósokkal, ezáltal létrejött köztük az információk és a tudományos eszmék cseréje is). Sőt, a diáklétszám alakulásából és a kapcsolatok továbbéléséből még a fejedelemség hivatalos megszűnése (1690) után is, arra tudunk következtetni, hogy ezek a diákok a feltételezettnél is komolyabb szerepet játszottak a hálózat összetartásában. Láthattuk, hogy egy-egy tudós professzoruk, pártfogójuk halála vagy egy-egy egyetem időleges elérhetetlensége (például Utrecht 1672-es franciák által történt elfoglalása) sem ejtett komolyabb csorbát a már meglévő kapcsolatokon.
- 2) Az erdélyi vagy Erdélyhez valamilyen módon kötődő peregrinusok számát kb. 430 főben állapíthatjuk meg a vizsgált (1623-tól 1700-ig terjedő) időintervallumban. Ennek eltéréseit a szakirodalomban megbecsült ezres vagy akár több ezres nagyságrendű értékekhez képest főleg az adja, hogy az adatbázis segítségével, amely az egyes személyeket veszi egyenként sorra, nem pedig az egyetemekre való beiratkozások számát, képesek vagyunk kiküszöbölni a többszörösen beiratkozott hallgatók miatti eltéréseket.
- 3) A peregrinusok származását illető vizsgálatok azt mutatták, hogy döntő szerepet játszott döntésükben a vallási tényező. Az evangélikus szászok olyannyira ragaszkodtak vallásukhoz, hogy még a harmincéves háború idején is kitartottak a német egyetemek mellett, így számuk a hollandiai peregrinációban elenyésző. Társadalmi szempontból főleg a polgári rétegekből kerültek ki, erre utal, hogy a

nagyobb – református kollégiummal is rendelkező – városok (például Várad vagy Kolozsvár) környékéről többen mentek peregrinálni. Meglepően kiugró számot mutattak ezen a téren a háromszéki székely falvakból származó diákok is. Ennek okai elsősorban a székely katonatársadalom válságában és a fejedelmek nemesítési politikájában keresendők.

- 4) A diákok életkorával kapcsolatban érdekes következtetésekre jutottam. Megfigyelhető némi eltérés a diákok külföldre való elindulásakor betöltött életkorában az eddigi szakirodalomban³ megállapítottéhoz képest. Átlagosan (az európai átlaghoz képest is) idősebben 24-26 éves koruk között (46%) indultak útnak. Valamint megfigyelhető, hogy peregrinusok életkora fordítottan arányos a társadalmi és anyagi helyzetükkel. A gazdagabb nemesi származásúak keltek útra a legfiatalabb életkorban, míg a legszegényebbek és alacsonyabb társadalmi státusúak a legidősebben.
- 5) Patrónusaikkal kapcsolatban is nyomon követhetők bizonyos folyamatok. A peregrináció kezdetén elsősorban fejedelmi patrónusok támogatták őket, a későbbiekben megnőtt a főúri patrónusok száma (főleg a Bánffy és Teleki család járt élen ebben), illetve a tendenciák afelé mutatnak, hogy a közösség is egyre inkább közös ügyének érezte az értelmiségi képzést, így egyre inkább megjelentek a társadalmi szolidaritást kifejező egyéb támogatók (városok, kollégiumok, polgárok).
- 6) Tanulmányaikban is megállapíthatók bizonyos tendenciák. A teológia ugyan töretlen népszerűségnek örvendett, de időközben – különösen a század vége felé – a diákok érdeklődése más tudományok, így a filozófia, jog vagy orvostudomány felé is fordult. Emögött vallási okok is húzódtak. Az unitáriusok például előszeretettel fordultak az orvostudományok felé.

Az első esettanulmány: a peregrinushálózat kialakítása, Bethlen Péter és kíséretének „Kavalierstourja”:

- 1) Megállapítható, hogy az erdélyi peregrinusok egyetemjárásának köszönhetően egy új kapcsolati háló jött létre a harmincéves háború következtében egyre inkább előtérbe kerülő református holland egyetemekkel, melyet Bethlen Gábor tudatosan az 1620-as évektől kezdett kiépíteni. Elsődleges célja egy hozzá lojális egyházi és világi értelmiségi réteg kinevelése volt.

---

³ Itt elsősorban a Szabó Miklós–Tonk Sándor által megállapított átlagos 22-24 éves életkorra utalok.

- 2) A fejedelem unokaöccse, Bethlen Péter „*Kavalierstourjának*” nyomon követése rávilágít arra is, hogy a frissen kiépített peregrinushálózata szorosan összekapcsolódott egy szintén általa létrehozott „ügynökhálózattal”,⁴ amelyet formális és informális diplomáciai, információszerző, propaganda vagy kereskedelmi célokra is felhasznált.
- 3) Az előzőekben említettekre példaként a „*Kavalierstour*” kíséretében bemutatok néhány ilyen „ügynököt” (például a diplomáciai küldetést teljesítő Bornemisza Ferenc és Liszti Ferenc, illetve a főleg kereskedelmi ügynökként vagy pénzkölcsönzőként funkcionáló Zeller Márton és Daniel Nijs).
- 4) Kutatásaim arra az eddig elsikkadt adalékra is rávilágítottak, hogy Maksai Özse Péter, akit peregrinusként és a Botero-féle Világenciklopédiába Bethlenről készített, a fejedelmet dicsőítő szócikkével kapcsolatban ugyan megemlíti a szakirodalom, szintén a fejedelem „ügynökei” körébe tartozhatott. Továbbá az adatbázis dátumai is rávilágítanak a Bethlen Péter peregrinációs körútjával való kapcsolatára.

A második esettanulmány: a peregrinushálózat működése, Pataki István, egy erdélyi teológushallgató körútja:

- 1) Mivel itt már meglévő és jól működő rendszerbe kapcsolódnak bele az újabb diákok, főleg azt érdemes megvizsgálni, hogyan használták ki a későbbi fejedelmek a már kiépített peregrinushálózat előnyeit. Apafi Mihály – a Rákócziakhoz képest – jóval több teret engedett az előző fejedelmek alatt kinevelt akadémita értelmiségi réteg az érvényesülésének. Vagyis ő volt talán az első olyan fejedelem, aki a hálózat rendeltetéséből fakadó előnyeit az elődeihez képest jobban képes volt kihasználni. A fejedelem toleranciájának köszönhetően elnézőbb volt az egyes beáramló vallási- és eszmeáramlatokkal kapcsolatban, ami szintén nagyobb szabadságot adott a peregrinusoknak.
- 2) Pataki István naplójának tanulmányozásán keresztül egy tipikus „*peregrinatio academicáját*” követhetünk nyomon. Lehetőséget nyújt arra, hogy megfigyeljük az erdélyi vándordiákok életét, nehézségeit, kapcsolataikat patrónusaikkal, tanáraikkal, egymással és az otthoniakkal. Pataki István naplóban rögzített tanulmányai és könyvlistája alapján érdeklődési köre is kirajzolódik, az hogy milyen eszmék iránt lehetett fogékony.

---

⁴ Az „ügynök” terminust itt tág értelemben használom mindazokra a közvetítő személyekre, akik mások helyett, mások nevében járnak el.

- 3) Egy pergrinustársa, Horváti János párhuzamos diáknaplója páratlan lehetőséget nyújt mindezek összehasonlítására, egyúttal híven bemutatja a kettőjük érdeklődési területe közti különbségeket is.
- 4) Pataki társai közül Kolosvári István, későbbi erdélyi püspök személye is kiemelésre méltó. Őt ugyanis a korábban bevezetett „ügynök” kategóriába sorolhatjuk, ami egyúttal lehetőséget nyújt, hogy szerepét összevessük a Bethlen Gábor által alkalmazott ügynökökével. Különbésként megállapíthatjuk, hogy míg Bethlen inkább világi személyeket alkalmazott erre, akik a legtöbb esetben maguk nem voltak peregrinusok, esetleg „praeceptoroként” egy peregrinációs kísérethez csatlakoztak; addig Apafi már teológiai végzettségűeket is alkalmaz ilyen funkciókra, akik korábban peregrinációs céllal jártak Hollandiában, felhasználva ezek egyházi kapcsolatait is. Sokoldalú funkcióik viszont továbbra is megmaradtak.
- 5) A hollandiai tanárok mint Johann Leusden és Frans Burmann, illetve a diákokat támogató patrónusok közt létrejött kapcsolati háló jelentőségére is rámutatok, ami rendkívül hatékonyan funkcionált. Ennek hatásai a könyvajánlótól (Leusden több művét ajánlotta tanítványai patrónusainak: Apafi fejedelemnek, illetve Teleki Mihálynak), a diákoknak való pénzkölcsönzésen át egészen a gályarab prédikátorok számára történt segítségnyújtásig terjednek (például a szintén a peregrináció során feltűnő Otrókocsi Fóris Ferencnek).
- 6) Az eszmetörténeti hatásokat itt eltérő nézőpontból vizsgálom. Nem peregrinusok műveiben szövegszerűen megjelenő gondolatok szintjén, inkább azokat az ideológiai és gondolkodásmódbeli párhuzamokat emelem ki, melyeknek (például a radnóti zsinaton történtek kapcsán) komoly társadalmi és politikai vetületei párhuzamba állíthatóak a Hollandiában tapasztalhatókkal. A két ország világfelfogásában közös pontok voltak például a menekültek iránti etnikai és vallási tolerancia, a folyamatos háborúból adódó apokaliptikus világszemlélet, illetve az államvallásként megjelenő ortodoxia. Az eszmék körül való viták is mindkét területen olyan társadalmi–politikai csoportokat mozgattak meg, amelyek szintén hasonlóságot mutattak Erdély és Hollandia között. Hollandiában főleg az amszterdami kereskedők által pártfogolt De Witt hajlott a karteziánus és coccejánus eszmék támogatására, míg az Orániai Vilmos mögött felsorakozók inkább a református ortodoxiát támogatták. Erdélyben is hasonló tendencia figyelhető meg a radnóti zsinaton, amikor az erdélyi arisztokrácia inkább a coccejánus és karteziánus tanok terjesztésével megvádoltak mellett állt ki, a főleg Apafi fejedelem támogatásában bízó ortodox reformátusokkal szemben. Az is

egyaránt jellemző, hogy a viták intézményi (a hollandoknál akadémiai, Erdélyben pedig kollégiumi) keretek közt zajlottak. Mindkét helyen az új irányzatok valamilyen mértékű integrációjával végződtek.

IV. A témához kapcsolódó publikációk

Tanulmányok, konferencia-előadások:

Kovács Katalin Anita: A peregrináció mint kulturális kapocs a XVII. századi Erdély és Németalföld között. In: Rajzolatok a magyar történelemtől. Szerk. Antos Balázs–Tamás Ágnes, Szeged, 2010. 221-229.

Kovács Katalin Anita: Egy peregrinációs körút tanulságai, Bethlen Péter 1626-tól 1628-ig tartó peregrinációjának értékelése. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből, Szerk. Antos Balázs–Tamás Ágnes, Szeged, 2011. 75-89.

Kovács Katalin Anita: A holland-erdélyi peregrináció egy új forrása, a Pataki-napló. In: Történelmi emlékezet és identitás. Modern Minerva Könyvek 5. Szerk. Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián, Heraldika Kiadó, Bp., 2012. 93-112.

PPKE-BTK Történettudományi Doktori Iskola Eszmetörténeti Műhelyének Konferenciája. (2011. november 9-10.) Az előadás címe: Egy erdélyi peregrinus, Pataki István és a holland teológia (megjelenés alatt)

Kovács Katalin Anita: Bethlen Gábor diplomáciai hálózata, ügynökök, kereskedők, bankárok és diákok a fejedelem szolgálatában. In: KoraújkorÁSZ. Koraújkortörténettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai. Szerk. Kádár Zsófia–Kökényesi Zsolt–Mitropulos Anna Diána. ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, Bp., 2014. 180-199.

Kovács Katalin Anita: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései ügynökhálózata tükrében. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronika–Horn Ildikó–Lupescu Makó Mária–Oborni Teréz–Rüsz-Fogarasi Enikő–Sipos Gábor, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014. 79-92.

Kovács Katalin Anita: Pataki István, egy peregrinus viszontagságai naplója tanúsága szerint. In: Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben. A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 2014. 203-225.

Recenzió:

Kovács Katalin Anita: Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról. In: Egyháztörténeti Szemle, 8. évf. (2012) 1. szám, 103-105.